
9

ИННЫЕ ВИДЫ СУДЕБНЫХ ЭКСПЕРТИЗ

УДК 393.98:159.922.73

Н.М. Арефіна, ст. судовий експерт

*Житомирське відділення
Київського НДІ судових експертиз*

ЭКСПЕРТНЕ ПСИХОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИТИНИ: ВІКОВІ ОБМЕЖЕННЯ

Актуальність питання, розглянутого у статті, полягає у необхідності визначення граничного віку, з якого доцільно проводити експертне психологічне обстеження. З урахуванням специфіки розвитку психічних функцій та формування психічних новоутворень у ранньому дитячому віці визначені провідні методи дослідження та орієнтовний зміст вихідних даних, необхідних для вирішення поставлених перед експертом питань. Наголошено на необхідності підбору психодіагностичного матеріалу у відповідності до віку дитини.

Упродовж багатьох років на державному та міжнародному рівні створюються законодавчі акти задля забезпечення дітям можливості реалізуватись у безпечних і сприятливих умовах, в середовищі сім'ї або опікунів. В силу різних соціальних чинників натеper розповсюдженою стає практика звернень до НДІСЕ Мін'юсту України слідчих та судових органів, представників адвокатури і фізичних осіб з метою призначення судово-психологічних експертиз та експертних досліджень у справах, пов'язаних із захистом прав та інтересів дитини.

Разом з тим, аналіз практики консультування замовника висвітлює наявність проблемного питання щодо можливості проведення психологічного обстеження дитини, вік якої належить до періоду раннього дитинства. До найпоширеніших випадків, за якими призначається експертиза або дослідження, можливо віднести справи, передбачені ст. 161 Сімейного кодексу України (щодо визначення місця проживання дитини) [8] та ст. 166 Кримінального кодексу України (стосовно злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною) [3]. Слід зазначити,

що даними випадками практика проведення експертних досліджень за участю дитини не обмежується.

З загального експертного та консультативного досвіду вбачається поширення відмов експертів-психологів та спеціалістів, які залучаються в якості експерта, від проведення дослідження за участю дитини, вік якої належить до періоду раннього дитинства. Мотивування відмови базується на твердженні, щодо нездатності дитини даної вікової категорії свідомо запам'ятовувати, аналізувати та робити самостійні висновки стосовно ситуації, в якій вона опинилась. При цьому зазначається доцільність проведення експертного психологічного обстеження дитини, починаючи з п'ятирічного віку. Отже, зміст даного твердження зумовлює проведення дослідження на основі відтворення підекспертною особою власних почуттів, переживань, актів мислення, як діяльності розуму, структуруючого свідомість, що обмежує спеціаліста у виборі методу дослідження. Тобто, в якості провідного обирається один з варіантів методу спостереження, — інтроспекція, головним недоліком якого є його суб'єктивізм. При цьому слід відзначити неприпустимість обрання даного методу у якості провідного в межах застосування спеціальних психологічних знань в експертній практиці.

Разом з тим, сучасні наукові дослідження та розробки спеціальної психології відображають існуючі методи та методики дослідження психічного розвитку дітей різного віку, в тому числі й періоду раннього дитинства. Теоретико-практичний матеріал, що міститься в загальнонауковій та спеціальній літературі, дозволяє реалізувати науково обґрунтований підхід до організації та проведення психологічного обстеження дитини раннього віку в умовах реальної практичної діяльності спеціаліста-психолога.

Крім того, в межах сучасних наукових робіт також розглядаються теоретичні та методологічні проблеми застосування спеціальних психологічних знань в експертній практиці при розгляді справ за участю дитини. Так, у своїх дослідженнях, проведених в межах комплексної психолого-психіатричної експертизи по судових спорах між батьками щодо виховання та місця проживання дитини, Ф.С. Сафуанов розглядає вікові особливості реакцій дітей на розлучення батьків. Поряд з нездатністю дитини раннього віку (до 3 років) усвідомити причини досліджуваних подій, серед її емоційно-поведінкових проявів автор відзначає наявність регресивної поведінки, зростання залежності, схильність до сліз та капризів, погіршення мовлення, епізодів нічного нетримання сечі. Крім того, діти можуть проявляти відгородженість від

оточуючого, у них можуть виникати спалахи невмотивованої агресії [7, с. 102–103]. Поряд з наведеним також слід відмітити існування окремих випадків проведення судовими експертами психологічного дослідження за участю дитини трирічного віку. Узагальнюючи вищезазначене, питання стосовно припустимості експертного дослідження за участю дитини раннього віку слід розглядати в площині неможливості, а доцільності проведення такого дослідження.

У зв'язку з тим, що будь-яке твердження спеціаліста формує у замовника певне уявлення стосовно меж компетенції та можливостей судово-психологічної експертизи, а також враховуючи відсутність серед фахівців єдиної думки з приводу цього питання, актуальним представляється визначення граничного віку, з якого доцільно проводити експертне психологічне обстеження дитини. Дослідження даного питання також необхідне задля вірного застосування спеціальних психологічних знань в експертній практиці, здійснення відповідного до вікових особливостей дитини підбору методів та методик, що має забезпечити повноту, всебічність та об'єктивність експертних висновків.

Як і в будь-якому іншому випадку, експертне психологічне обстеження дитини починається з визначення завдань, що ставляться на вирішення, з урахуванням яких буде утворюватися подальше дослідження. Приступаючи до подальших дій, перш за все необхідно відштовхуватись від специфіки протікання психічного розвитку раннього дитячого віку, з урахуванням чого підбираються методи та психодіагностичний матеріал, а також визначається обсяг та зміст вихідних даних, необхідних для надання обґрунтованого та об'єктивного висновку.

До головного завдання проведення експертного психологічного дослідження у справах, пов'язаних із захистом прав та інтересів дитини, відноситься визначення рівня її психічного розвитку, індивідуально-психологічних особливостей, а також прогнозування особливостей її психічного розвитку в майбутньому з урахуванням юридичної ситуації, в якій опинилась дитина та впливу обставин, що цікавлять замовника. Питання обсягу та змісту вихідних даних, необхідних для проведення такого експертного психологічного дослідження, знаходиться у прямій залежності від вікових особливостей психічного розвитку підекспертної особи та має індивідуальний характер для кожного випадку окремо.

Відповідно до наукових джерел, ранній дитячий вік охоплює період від одного до трьох років. Як кожний віковий період, він має свою специфіку психічних новоутворень. З вікової психології відомо, що ранній дитячий вік сензитивний до формування таких психічних

функцій, як сприйняття, увага, пам'ять, мислення та мова, активність якої зазвичай різко зростає між двома і трьома роками. Розвиток сприйняття в цьому віці є домінуючим та афективно забарвленим. Ведучою діяльністю виступає маніпуляція з предметами, у процесі якої з'являється та активно розвивається наглядно-дійове мислення, що стає основою формування гри. Пам'ять та мислення дитини в ранньому віці невід'ємні від активного сприйняття та проявляються в наочно-даній ситуації. Мислити для дитини у цьому віці ще не означає спиратись на свій минулий досвід, а усвідомлювати ще не означає сприймати та переробляти інформацію [1].

Разом з тим, слід враховувати і специфічність процесу дозрівання тієї чи іншої функції, яка полягає у суто індивідуальному для кожної дитини темпі. Варіативність термінів дозрівання зумовлено широким спектром факторів, які визначають ріст та розвиток дитячого організму. Крім того, процес дозрівання функції визначається кількісними та якісними змінами від моменту її появи в недиференційованому вигляді і до моменту її повноцінного становлення [4]. Із наведеного випливає, що дослідження дитини раннього віку має обмежуватись лише діагностикою рівня формування психічних функцій та виявленням можливих відхилень від розвитку з урахуванням варіативних рамок та директивних термінів, допустимих для формування тієї чи іншої функції. Тобто, у таких "вікових рамках" питання впливу досліджуваних у справі подій на психічний розвиток та відчуття благополуччя дитини, а також прогнозування подальшого розвитку з урахуванням юридичних обставин, в яких опинилась дитина, має теоретичний характер.

З урахуванням специфіки психічних новоутворень раннього дитячого віку здійснюється підбір психодіагностичного матеріалу. Провідними методами дослідження дитини обираються природній, констатуючий та формуючий експерименти. Застосування даних методів дозволяє виявити існуючі психічні особливості та рівень розвитку відповідних якостей, розкрити механізми, динаміку і закономірності утворення психічних феноменів, виявити умови їх ефективного розвитку, вивчити особливості поведінки в умовах ситуації, в якій перебуває дитина [2, с. 25–26].

Враховуючи ряд факторів, зумовлених специфічністю психічного розвитку раннього дитячого віку, що виражається у не достатній сформованості психічних функцій, а також характер провідного методу дослідження, представляється доцільним проведення психологічного дослідження дитини даного віку в умовах звичного для неї середовища,

або максимально наближених до нього. Разом з тим слід вказати, що вікові особливості раннього дитячого періоду не дозволяють провести психологічне дослідження в один-два етапи. Враховуючи вищенаведене, а також специфіку експертного психологічного дослідження, обумовлену процесуальними строками, представляється доцільним проведення психологічного дослідження дитини даної вікової категорії спеціалістами в галузі вікової психології, які мають досвід роботи в дошкільних учбових закладах та соціальних службах, а також можливість прослідкувати динаміку психічного розвитку дитини в умовах звичного для неї мікросередовища.

З загальнонаукових джерел відомо, що у кінці кожного віку виникають новоутворення, являючи собою результат розвитку, що відбувся у даному періоді [1]. Вік раннього дитинства завершується у трирічному віці кризою трьох років, яка обумовлена змінами в афективно-вольовій сфері, що вказує на зростання самостійності та активності дитини. Всі симптоми дитини обертаються навколо осі “Я” та оточуючих її людей, відбуваються зміни у її ставленні до оточення і власної особистості. У кінці трирічного віку з’являються ігри з внесенням елементів уяви у ситуацію. Проте під час гри у свідомості дитини ще не відбувається диференціації ігрової ситуації від ситуації реальної, її прояви безпосередньо впливають із самої ситуації [9]. Із наведеного слідує, що граничним віком, з якого доцільно проводити експертне психологічне дослідження дитини умовно можливо вважати кінець трирічного віку. Питання можливості чи неможливості проведення такого дослідження вирішується з урахуванням психічного розвитку дитини, її доступності контакту, достатності наданих для дослідження вихідних даних, а також інших умов, індивідуальних для кожного випадку.

Як вже зазначалось, підбір методів та методик здійснюється з урахуванням задач, поставлених для вирішення перед експертом-психологом та особливостей психічного розвитку дитини відповідно до віку. Сучасні наукові дослідження та розробки в галузі вікової та спеціальної психології містять достатній науково-практичний матеріал, щоб не акцентувати на цьому уваги в межах даної статті. Разом з тим, недостатність практичного застосування наукових психологічних знань у експертній практиці в подібних випадках визначає актуальність обговорення питання обсягу та змісту вихідних даних, необхідних для повного та всебічного дослідження ситуації, що набула юридичного значення.

Поряд з необхідністю здійснення індивідуального підходу до кожної ситуації окремо, враховуючи вікові особливості дитини, можливо виді-

лити обов'язковий перелік необхідних вихідних даних. До таких відносяться висновки представників соціальних служб, лікарів, психологів, педагогів, інших фахівців, під наглядом яких перебуває дитина.

Соціальний висновок має відображати аналіз побутових умов проживання дитини, рівень матеріального благополуччя, діагностику внутрішньосімейних відносин.

Данні медичного обстеження мають бути узагальнені у вигляді довідки щодо оцінки психоневрологічного, соматичного та антропометричного статусу дитини.

У випадку відвідування дитиною дошкільного закладу, обов'язковим є надання психолого-педагогічного висновку, який має відображати динаміку психічного розвитку дитини з моменту початку її нагляду спеціалістами відповідних галузей знань, а також містити інформацію стосовно реального рівню її психічного розвитку. Крім того, психолого-педагогічний висновок має відображати особливості взаємовідносин дитини як з дитячим, так і педагогічним колективом.

При вирішенні питання впливу досліджуваних у справі подій на психічний розвиток та відчуття благополуччя дитини важливими даними, наряду з переліченим, є свідчення близького кола спілкування родини, в якій перебуває дитина. До такого кола відносяться родичі, друзі батьків (опікунів), колеги по роботі, сусіди, педагогічний колектив дошкільного закладу, який відвідує дитина. При цьому свідчення мають відображати також інформацію щодо індивідуальних особливостей, поведінкових та емоційних виявів найближчого кола дорослих, що приймають участь у вихованні, захисті та дозвіллі дитини. Істотною також є інформація, яка відображає взаємовідносини між батьками (у справах про визначення місця проживання дитини), ставлення дорослих (батьків, опікунів, інших родичів, які беруть участь у вихованні) до дитини, стилю їх виховної позиції, а також емоційні та поведінкові прояви самої дитини.

Узагальнюючи вищенаведене, слід зазначити, що експертне психологічне дослідження за участю підекспертної особи раннього дитячого віку має певні обмеження, які пов'язані з віковими особливостями психічного розвитку зазначеного періоду. Об'єктивність вирішення питання щодо можливості та доцільності проведення подібних досліджень в межах експертної діяльності цілком залежить від дотримання ряду вимог, невід'ємно пов'язаних між собою. Актуальність питання щодо граничного віку, з якого доцільно проводити експертне психологічне дослідження, обумовлена попитом з боку судово-слідчого апарату, а

також адвокатури та фізичних осіб і потребує додаткових наукових досліджень. Специфічність та багатогранність зазначеного питання, а також неможливість його повного розкриття у даній статті, зумовлює необхідність його поетапного та детального вивчення з подальшим оформленням результатів у методичних рекомендаціях, які наразі знаходяться на стадії розробки.

Список використаної літератури

1. *Выготский Л.С.* Психология / Л.С. Выготский. — М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. — 1008 с. — (Серия “Мир психологии”).
2. *Горбатов Д.С.* Практикум по психологическому исследованию: учеб. пособ. / Д.С. Горбатов. — Самара: Изд. дом “БАХРАХ-М”, 2003. — 272 с.
3. Кримінальний кодекс України: станом на 15.12.2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
4. *Кисова В.В.* Практикум по специальной психологии / В.В. Кисова, И.А. Конева. — СПб.: Речь, 2006. — 352 с.
5. *Обухова Л.Ф.* Возрастная психология: ученик / Л.Ф. Обухова. — М.: Педагогическое общество России, 2001. — 442 с.
6. *Рубинштейн С.Л.* Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. — СПб.: Питер, 2001. — 720 с.
7. *Сафуанов Ф.С.* Психолого-психиатрическая экспертиза по судебным спорам между родителями о воспитании и месте жительства ребёнка / Ф.С. Сафуанов, Н.К. Харитоновна, О.А. Русаковская. — 2 изд., испр. — М.: Генезис, 2012. — 192 с.
8. Сімейний кодекс України: за станом на 04.08.2013 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — від 10.01.2002 р. № 2947-III— Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
9. *Эльконин Д.Б.* Детская психология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Д.Б. Эльконин; ред.-сост. Б.Д. Эльконин. — 4-е изд., стереотип. — М.: Изд. центр “Академия”, 2007. — 384 с.

Резюме

Актуальность вопроса, рассматриваемого в статье, заключается в необходимости определения граничного возраста, с которого целесообразно проводить экспертное психологическое обследование. С учетом специфики развития психических функций и формирования психических новообразований в раннем детском возрасте определены ведущие методы исследования и ориентировочное содержание исходных данных, необходимых для решения поставленных перед экспертом вопросов. Акцентировано внимание на необходимости осуществлять подбор психодиагностического материала в соответствии с возрастом ребенка.

Summary

Relevance of the issue considered in the article is the need to determine the boundary age at which it is advisable to conduct a psychological examination expert. The article identifies the leading research methods and an approximate content of source data needed to address questions posed to the expert. The article discusses the specifics of mental functions and formation of mental structures in early childhood, identified leading research methods and an approximate content of source data needed to address the issues put before an expert. Stipulated the need for selection of psychodiagnostic material in accordance with the age of the child.